

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ СУРГУУЛЬ
ШИНЖЛЭХ УХААНЫ СУРГУУЛЬ
“МОНГОЛ СУДЛАЛ”

Эрдэм шинжилгээний сэтгүүл

Боть XLVII (597)

DOI: 10.22353/ms20234725

ЗОХИОЛЧ СОРМУУНИРШИЙН ДАШДООРОВЫН ДЭЛГЭЦИЙН
УРЛАГТ ЭЗЛЭХ БАЙР СУУРИЙН АСУУДАЛД
/ “Их замын эхэнд” киноны жишээн дээр/

Б.Хишигсүх

Түлхүүр үг: С.Дашдооров, XX зуун, дэлгэцийн урлаг, Их замын эхэнд, кино-дүр

XX зууны Монголын утга, соёлын нэрт зүтгэлтэн Сормууниршийн Дашдооров, Монголын дэлгэцийн урлагийн хөгжилд чансаатай хэд хэдэн бүтээлээрээ өөрийн байр суурийг эзэлсэн уран бүтээлч юм. Тэр бээр “Гурван найз” (Нацагдорж, М.Цэдэндорж нарын хамт., 1957), “Эрдэнэ Хайрханы эзэн хэн бэ?” (Т.Нацагдорж, М.Цэдэндорж нарын хамт., 1958), “Талын цуурай” (1967), “Өндөр ээж” (1967), “Нар хиртсэн жил” (1974), “Эх бүрдийн домог” (С.Эрдэнийн хамт., 1975), “Хайрхан Өндөр хаа байна” (Чехасловак (хуучнаар)-тай хамтран., зохиолч Т.Нацагдоржийн хамт., 1978), “Тэнгэрийн муухай арилдаг” (1981), “Саруул талын ерөөл” (1984) зэрэг арав гаруй кино зохиолыг бичиж туурвисан нь үзэгчдийн хүртээл болсон байдаг.

С.Дашдооров, зохиолч С.Эрдэнийн “Буцааж авах эрх”¹ туужаас сэдэвлэж “Их замын эхэнд” (1978) хэмээх кино зохиолыг бичсэн юм. Бид энэ удаад “Их замын эхэнд” киноны өгүүлэмж, үйл явдал, дүр, дэвшүүлсэн асуудлыг задлан шинжилж өгүүлэхийг зорьсон болно. Энэхүү хоёр ангитай бүрэн хэмжээний уран сайхны кино 170 минут үргэлжлэх, хар цагаан дэлгэцийн бүтээл юм. Киноны ерөнхий найруулагчаар Б.Сумхүү (МУУГЗ), хөгжмийн зохиолч Ц.Намсрайжав (МУАЖ), зураглаачаар Ж.Асалбай (МУУГЗ), зураачаар О.Мягмар нар ажиллажээ.

¹ Эрдэнэ, С. (1986) *Уянгын туужууд*. Улаанбаатар: Улсын хэвлэх газар.

Гол дүрд:

Хөхөө буюу Хөх чоно
– С.Дамдин (МУГЖ)

Янжин буюу Янжинлхам –
Д.Ариунаа (МУСТА)

Найруулагч Б.Сумхүү “Их замын эхэнд” МУСК (1978)
Дүрүүдэд:

Мэргэн гүн Цогтбилигт – Д.Найдан (МУГЖ)

Хувьсгалын үйл хэргийг ухаарч ойлгосон Хөхөө, ардын журамт
цэргийн хамт нутагтаа ирж байна.

“Цоохор” хэмээх данжаад – Б.Мижиддорж (МУГЖ)

Нутгийн өвгөн – Н.Цэгмэд (МУАЖ)

Хөхөөгийн анд нөхөр - Р.Дамдинбазар (МУГЖ)

Баяртын пүүсэн дэхь хаягийг сольж хадах
хэсэгт гардаг туслах дүр - Ё.Цог (МУГЖ)

Хөхөөгийн аавынх нь анд - У.Осор (МУГЖ)

Дамбий түшмэл - Н.Дугарсанжаа (МУГЖ)

Магсар (Ардын Засгийн түшмэл) – Б.Пүрэв (МУГЖ)

Хөхөөгийн анд нөхөр – Н.Дагийранз (МУГЖ)

Монголын кино урлагийн хөгжлийн түүхэнд гарсан киноны тухай судлаач, шүүмжлэгчдийн задлан шинжилж, шүүмж судалгааны өгүүлэл болох нийт хоёр зуу гаруй бүтээлийн уран сайхны шүүмжийг найруулагч Н.Ганхуягийн /МУУГЗ/ эмхэтгэсэн, “Мотор дуугарлаа” (Монголын киноны шүүмж) ном 2015 онд хэвлэгдэж гарсан. Эдгээрт “Их замын эхэнд” киноны талаарх шүүмж хоёр байна. Кино судлаачид уг бүтээлийг *гэмт хэргийн, адал явдалт, түүхэн* сэдэвтэй гэх зэргээр тэмдэглэсэн байна.

“Их замын эхэнд” кинонд зохиолч С.Дашдооров, монгол ахуйг тод томруунаар дүрслэн өгүүлснийг Б.Сумхүү найруулагч тун соргоогоор мэдэрч, дэлгэцийн урлагтаа үзүүлсэн нь зохиолч, найруулагч хоёрын сэтгэлийн ур, нүдний ур, гарын ур цогцоороо нийлж бүтсэн сайхан бүтээл төрж уншигч, үзэгч, судлаачдын оюуны мэлмийг цэнгүүлсэн ажээ. “Их замын эхэнд” киноны зураг авалт жил гаруй үргэлжилсэн байна.

Ойрмогхон “Их замын эхэнд” уран сайхны киноны гол дүрүүд болох Хөхөө буюу “Хөх чоно”-ын дүрийг бүтээсэн жүжигчин С.Дамдин (МУГЖ), Янжин буюу Янжинлхамын дүрийг бүтээсэн дуучин, жүжигчин Д.Ариунаа (МУСТА) нартай уулзах ховор завшаан надад олдсон билээ.

Энэ өдөр билгийн тооллын хөхөгчин хонин жилийн намрын адаг улаан нохой сарын шинийн дөрөвний улаан бар өдөр (аргын тооллын 2015 оны 10 сарын 17-ний өдөр) байлаа. Өмнөх долоо хоногийнх нь мягмар гарагт би жүжигчин С.Дамдин гуайн утсыг олоод түүн рүү залгаж “Хөх чоно гуайтай ярья...” гэж хэлчихээд машинд санаа зовж, “... үгүй ээ, Дамдин гуайтай ярих гэсэн юм” хэмээгээд өөртэй нь уулзаж ярилцах хэрэг зориггоо хэлэхэд тэрээр “... тэгж болноо, хүүхээ, би өнөө маргаашдаа зураг авалттай, тав дахь өдрөөс ярья” гээд утсаа таслав. Дараа нь би Үндэсний Дуу Бүжгийн Их Чуулгын дуучин Д.Ариунаа эгч рүү залгаж ярихад маш сайхан хүлээж аваад, “Уг нь Хөхөөтэй хамт суугаад ярилцвал их

сайхан байх байх даа...” гэснээр бид уулзах өдрөө товллоод С.Дамдин гуайд хэлэхээр тохиролцлоо. Ингээд бид гурав тухайн долоо хоногийнхоо бямба гарагт өглөөний 10:00 цагт УДЭТеатр дээр уулзацгаахаар болзож тохирлоо. Миний бие урлагийн томчуултай уулзахаас жаахан гэрэвшисэн гэх үү дээ, Р.Оюунбат багшийгаа хань татахаар утсаар холбогдов. Зүгээр ч нэг хань татсан хэрэг биш л дээ. Учир нь дуучин, жүжигчин Д.Ариунаа бол нэрт соён гэгээрүүлэгч Жамцын Бадраа (МУУГЗ)-гийн цомнолыг нь бичиж, алдарт Д.Лувсаншарав хөгжмийг нь туурвисан “Сүнжидмаа” дуулалт жүжгийн Хүрээний сайхан бүсгүй Сүнжидмаагийн дүрийг 1981 онд бүтээсэн бөгөөд энэхүү Жамцын Бадраа абугайн гарын шавь бол ардын урлаг судлаач, доктор Равжаагийн Оюунбат хэмээх нэрт шанзчин энэ эмэгтэй юм. Тиймээс багшийнхаа бүтээлийг тайзнаа амьдруулахад дуучин Ариунаагийн дуулсан “Сүнжидмаа”-гийн дүрийг хэрхэн бүтээсэн нь бас сонин, сайхан байх болов уу, үг яриа нийцэж нийлэх нь гарцаагүй ээ, гэсэн сэтгэлийн үүднээс хамт очсон нь үнэхээр сайхан уулзалт, үнэн сэтгэлийн халуун дулаан, сонирхолтой, дотно сайхан яриа өрнүүлэхэд хүргэсэн.

Ер нь бол Хөхөө буюу “Хөх чоно” (С.Дамдин), Янжин буюу Янжинлхам (Д.Ариунаа) нартай уулзаад ярилцаж суухдаа бид хэд хэзээний л танилууд мэт дотно сайхан сэтгэгдэл төрж байсан нь санамсаргүй тохиол, хувь учрал биш байсан.

“Их замын эхэнд” кино олны хүртээл болсноос хойш дөчин зургаан жил өнгөрсөн байна. Ингээд уг киноны гол дүрийн жүжигчидтэй уулзаж ярилцсан бүтэн зургаан /10:00-16:00/ цагийн ярианаасаа уг киноны үзэгч, уншигч, судлаачдад хүргэмээр санагдлаа.

Б.Х: “Их замын эхэнд” киног бүтээж байх явцад, бүтээл дуусаад уран сайхны зөвлөлөөр хэлэлцэж дуусахад хүртэл С.Дашдооров зохиолч, та хоёр (гол дүрийн жүжигчидтэй)-той ойр дотно харьцаатай байсан болов уу?

С.Д: Очих нь, очиж байсан. Намайг Драмын театрын жүжигчин байхад “кино урлаг” гэдэг юмтай анх холбож өгсөн хүн бол Дашдооров гуай юм. Яагаад? гэвэл би анх удаа дэлгэцийн урлагт хөл тавьж С.Дашдооров гуайн “Өндөр ээж”(Доржпалам гуай найруулсан) киноны Өндөр ээжийн хүүгийн дүрийг бүтээсэн юм, энэ бол миний анхны дүр. Энэ дүр бол “Их замын эхэнд” кинонд тоглохоос өмнө юмаа. Дашдооров гуай, Сумхүү найруулагч хоёр аль аль нь надад дүртэй холбоотой тэг, ингэ гэж юу ч хэлж байгаагүй. “Өөрийнхөөрөө л тогло...,” гэдэг байсан. Дашдооров гуай, Дооров гуайн сууж байгаа, ярьж байгаа, мах огтлоод идэж байгаа, байр байдал нь ерөөсөө л нэг говь үнэртсэн хүн, говийн хүн, нэг л тийм сайхан гүндүүгүй сайхан эр хүн байсан даа... Би Дашдооров гуайд их хайртай. Би бол хангайн хүн л дээ.

Д.А: Хөгжмийг нь бүр үндэсний найрал хөгжим хөгжимдсөн. Дашдооров гуай хаанаас нь ч харсан монгол эр хүн байсан. Шүдийг нь харахаар их гоё ирийсэн, цагаан, ёстой тос даасан сайхан бор царайтай монгол хүн байсан даа. Анхны зураг авалтын үеэр биднийг гэртээ нэг урьж дайлсан юм аа. Анх зургийн талбай руу явж байхад Дорноговийн Хулдад (Хулд сум) биднийг нэг дайлж цайлсан, их сайхан яриа хөөрөөтэй хүн байсан даа.

Б.Х: Кино зургийг голдуу хаана авсан бэ? Хэр удаан үргэлжилсэн бэ?

С.Д: Д.А: Өмнөговийн Булган, Номгон, Хавцлын ам гээд газруудад, говийн нутагт авсан юм аа. Зураг авалт жил гаран үргэлжилсэн.

С.Д: Сумхүү гуай, чамд проб хийсэн үү? (Ариунаагаас асууж байна), надад бол проб хийгээгүй ээ. Шууд л зураг аваад эхэлсэн. Хөхөөгийн дүрийг илүү сайхан амьдруулах өөр олон жүжигчин байсан болов уу. Дамдингаас өөр сайхан хүн олж магадгүй гэж бодож байсан байх. Зураач Мягмар гуай, Асалбай нар театр дээр ирээд гэнэтхэн, “Та маргааш нөгөөдөр зурагтай шүү”, гээд “Уул нь би таныг сонгочихсон байсан юм аа”, гээд л шууд зургандаа орсон доо.

Д.А: Надад проб хийсэн. Өмнө нь их олон хүн проб хийлгэсэн байсан.

Б.Х: Ганцхан өдрийн дараа л зургандаа орсон хэрэг үү.

С.Д: Би ямар кинонд тоглох вэ? гэсэн чинь “Та нэг шилийн сайн эрийн дүрд тоглоно л гэж байна” гээд зохиолын нэгээхэн хэсгийг өгөөд л шууд маргааш нь зураг авч эхэлсэн дээ. Тэр хэсэг нь Хүрээнд орж ирээд Ганданд мөргөж байх даа, битүү далд утгатай үгсээр ярилцаад “Амьтан хүний сиймхийгээр ахыгаа дагаад яв...” гэдэг дээ. Тэр хэсгийн зургийг эхлээд шууд авсан юм.

Би гэдэг хүн Дашдооров, Сумхүү гэдэг хоёр хүний буянаар “Хөх чоно” гэдэг тэр сайхан эр хүний дүрийг бүтээсэн, одоо намайг хөдөө гадаа хаана ч явсан, ямар ч айлд орсон ширээ засаад л, дээшээ суулгаад л хүндлээд л байдаг юм, их сайхан шүү. “Хөх чоно”-ын уг дүр намайг ингэж л олонд таниулсан сайхан дүр болж амьдарсан юм даа.

Б.Х: Ариунаа эгчийн хувьд тэр том язгууртан, гүн (Цогтбилигт мэргэн гүн)-гийн ганц охин, тэр том язгууртны гал голомт дээр өсөж өндийсөн бүсгүйн дүрийг бүтээхэд хэцүү байсан уу, халшрах үе байсан уу?

Д.А: Надаас их хол амьдрал байсан, би чинь найман хүүхэдтэй айлын том охин шүү дээ. Би монгол ахуйгаа их сайн мэддэг, идээ цагаагаа чухам ёстой яаж? л бол яаж? боловсруулчихдаг байсан. Харин би моринд их сайн байсан даа. Морь унах дуртай. Тэр их чухал байлаа. Кинонд тоглоод дуусахад би яг хорин нас хүрч билээ.

Б.Х: Та, хүний ганц хүү юм уу?

С.Д: Тийм ээ, би ижийтэйгээ л хамт амьдарч байсан, хүний ганц хүү юмаа.

Б.Х: “Их замын эхэнд” киног би байнга үздэг, ерөөсөө уйддаггүй, дахин дахин үзэх дуртай. Үзэх бүрдээ шинэ шинэ зүйлийг олж хараад, яагаад өмнө нь анзаараагүй юм бол доо гэж бодогддог юм.

Р.О: Жинхэнэ уран бүтээл үзэх бүр шинэ соргог байдаг юм. Сайн бүтээл урт настай ч гэдэг дээ.

С.Д: *Тийм шүү дээ, сайн бүтээл мөнхөд амьдардаг ч гэдэг.*

Б.Х: Хөхөөгийн дүрийг харах болгонд “яг л нэг сайхан монгол эр хүн”-ий бүхий л шинжийг Хөх чонын дүрээс олж хардаг даа. Одоо тийм даацтай дүр их ховор болжээ. Нэг тийм жижигхэн, жольдуу, ядмаг “дүр”, өөр хоорондоо нэг их ялгарахааргүй тийм л дүрүүд их болсон санагддаг.

Д.А: Яг тийм, хүмүүст тийм “сайхан эр хүн”-ий шинж төрхийг харах гэсэн тийм их хүлээлтийг бий болгосон дүр шүү дээ, Хөхөөгийн дүр бол. Үнэндээ Хөхөөгийн дүр бол ёстой л сайхан “монгол эр хүний дүр дээ”.

Б.Х: Та киноны туршид гурван удаа л дээлээ сольсон байдаг. Ялангуяа тэр одтой даавуун дээл танд их сайхан зохисон байдаг. Бас таны унаж давхидаг тэр шийр цагаан алаг морь их сайхан хүлэг байдаг. Ялангуяа тэр элсэн хөмөг рүү хар хурдаараа давхиад ордог, тэр хэсэгт...

С.Д: Тийм, тэр ёстой сайн морь. Тэр нутгийн Дамдин гэдэг айлын хурдан морь. Тэр шийр цагаан алаг морь бол маш зоригтой, тэр элсэн хөмөг рүү шууд давхиж ороод, ерөөсөө эргэж буцах, орохгүй зогсох энэ тэр ёстой гараагүй. Орой нь л Дамдин (бид хоёр нэр нэгтэй) гуай хүрээд ирдэг, за, Дамдин гуай та дахиад хэзээ зурагтай вэ? Би хэдийд морио бэлэн байлгах вэ? гээд л. Дамдин гуай морио тоглуулсандаа их баяртай байсан. Сүүлд би нэг бригадаар явж байхдаа Дамдин гуайнд очсон. Тэгэхэд “Миний алаг морь ч сайхан тоглосон, та ч сайхан тоглосон” гээд л бөөн баяр болсон доо. Тэр нутгийнхан, айл хотлынхон их сайхан хүмүүс байлаа. Тэр одтой дээл бол өмнө нь алдарт Цагаан Цэгмидийн тоглосон нөгөө “Алтан өргөө” киноны гурван хүү байдаг даа, Ёроо, Ёмбоо, Сүмбээ гээд... тэр гурвын ахынх (Ёроо) нь өмсөж тоглосон тэр дээл шүү дээ.

Б.Х: Нэг сайхан хэсэг байдаг юм аа, би тэр хэсгийг үзээд ерөөсөө уйлахгүй байж чаддаггүй юм. Уг нь бол хүн уйлахаар хэсэг огт биш л дээ. Тэр Цогтбилигт мэргэн гүнгийн охины гэрт буюу Янжингийн байгаа үдэш, оройн хэсэг. Та нэг хар дээлтэй, гэрийн хойморт суучихсан. Номын багш гүнгийнхээ зараалаар дахиад Хүрээ явахынхаа өмнө. Янжинд хандаад “... *миний ингэж жингийн зам отож, яваа зөв ч юм уу, буруу ч юм уу, нас явж ч байгаа юм уу, намба сууж ч байгаа юм уу, сүүлийн үед гэрийн утаа үнэрлэж суух юмсан гэж бодох боллоо...*” гээд. Тэр хэсгийн тэр гэрийн доторх байр байдал, тулганд асаж байгаа гал, Янжингийн сонсоод сууж байгаа байдал төрх, киноны хөгжим гээд л тун сайхан байдаг.

Д.А: Тэр бас их гоё хэсэг л дээ. Үнэхээр нэг, нэг нэгийгээ нэвт шувт ойлгосон, ямар ч илүү дутуу хөдөлгөөнгүйгээр нэг нэгийгээ таньж мэдсэн сэтгэлтэй хоёр хүний байдал төрхийг түүнээс илүү яаж үзүүлэхэв дээ. Ялангуяа монгол хүний хувьд их ойр, дотно сайхан байдал бол тэр л дээ.

С.Д: Тэр хэсгийн зургийг ганц л удаа авсан юм.

Б.Х: Асуулгүй өнгөрч боломгүй бас нэг хэсэг байнаа. Хөхөө, Янжин хоёрын орондоо байгаа хэсэг. Тэр хэсэгт та, ядаж нэг аятайхан тэврэлдээд үнэрлэж үнсэж болоогүй юм уу? Бас тэр гэрийн доторх тавилга сэлт, нам тайван байдал, уянгалаг хөгжим гээд их сайхан зохицсон санагддаг юм.

С.Д: Тийм ээ, тэр их сайхан хэсэг шүү. Би сүүлд эргээд харахдаа тэгж тэвэрч, үнсэлдэж үнгэлдээгүй нь (монгол хүн бол үнэрлэж үнсдэг байсан) болж дээ гэж бодсон. Учир нь тэр шилийн сайн эр, тэр холын их үйлд зорьсон эр хүн зүгээр нэг шалдар булдар зан гаргаад л үнсэж үнгээд л нялуураад байх нь тун зохиомжгүй л дээ. Орчин үежчих гээд байсан.

Д.А: Яг тэр хэсгийн зургийг авчихаад Сумхүү найруулагч маш их баярласан. Яагаад гэвэл миний хувьд их хэцүү хэсэг байсан. Тэр хэсгийн дубль зургийг² авахуулах гэж бас 2-3 өдөр болсон юм байнаа. Би тэр зассан оронд орж чаддаггүй ээ, тэр үед би бага байсан бас тийм зураг авахуулах их хэцүү байсан даа. Харин тэр хэсгийн тэр фон, хөгжим үнэхээр их гоё шүү.

Б.Х: Бас нэг гоё хэсэг байдаг. Хөхөө Хүрээ явах гээд Янжин үйтэнхуар дээл өмсчихсөн (Хөхөөг дагаж Хүрээ явах гээд), сар гарахад морьтойгоо ирж удаан хүлээгээд зогсож байдаг хэсэг. Тэгээд Хөхөөд хандаж хэлж байна, “Хүрээнд их олон сайхан хүүхнүүд байдаг гэсэн...” гээд нэг тийм харамлаад байгаа сэтгэл,

² Дубль зураг – хослол зураг, давхар зураг

бас гэгээн гуниг харагдаад байгаан. Тэгэхэд Хөхөө хэлж байдаг: “Сайхан хүүхэн олон ч санаанд нийлэх нь ганц...” гээд явж одоход Янжингийн нүдэнд үл мэдэг нулимс цийлэгнээд, чимээгүй үлдэж байгаа, сар дээр гарчихсан, тэр уянгын хэсэг.

Д.А: Тэр ёстой гоё хэсэг шүү. Тэр үед Хөхөөг дагаж Хүрээ явах гээд амьхандаа гоёж байгаа нь тэр, үйтэнхуар дээл өмсчихөөд зогсож байгаа нь тэр л дээ. Уг нь дагаад явчих санаатай аль эрт бараг сар гарахад ирээд хүлээж байсан нь тэр шүү дээ...

Ингээд бид яриад байвал үнэхээр дуусахааргүй байсныг хэлэх юун.

Үнэхээр агуу хэрнээ эгэл уран бүтээлчдийн бүтээсэн “Их замын эхэнд” хэмээх бүтээл нь Монголын кино урлагт зүй ёсоор томхон байр эзэлнэ.

Кино эхлэхэд тэрэг мөрлөсөн олон хөлийн алхаа (нэгдүгээр анги), морин туурай, давхиан дунд (хоёрдугаар анги) хөгжмийн аялгуу алсалсаар.

Зохиолч Ч.Лодойдамбын “Тунгалаг Тамир” романаар хийсэн бүрэн хэмжээний гурван ангит кинонд шилийн сайн эр Цахиур Төмөрийн дүрийг эс тооцвол Монголын шинэ цагийн кино урлагт Хөхөө буюу “Хөх чоно”-ын дүр бол их өвөрмөц, сонирхолтой, сайхан дүр билээ. Зохиолчийн ур ухаан, найруулагчийн өвөрмөц шийдлүүд, хүнд хэцүү зураг авалтууд, өөрийн эрхгүй өндөлзөж дуу алдмаар хэсгүүд, эрс огцом тавилтууд, уянгын хэсэг гээд ер бүхий л зүйлийг дутуу юмгүй бүтээсэн байдаг.

Найруулагч Б.Сумхүү гярхай, холыг харж “Хөх чоно”-ын дүрийг сонгосон нь (жүжигчин С.Дамдин) тун оновчтой сонголт болсон бөгөөд “сайхан Монгол эр хүн”-ний бүхий л хэв намбыг өөртөө шингээсэн энэ дүрд жүжигчин Дамдины дуу хоолойны өнгө, алхаа гишгээ, морины эмээл дээрх суудал, хурдан морины давхил, хэц өндөр хадан дээрээс бугуйл шидэх, тамхилж байгаа байдал, өөрийн эрдэм номын багш (Мэргэн гүн Цогтбилигт)-тайгаа харьцаж байгаа төрх, багшийнхаа ганц охин үзэсгэлэнтэй сайхан төрсөн хэрсүү, ухаалаг бүсгүй Янжин буюу Янжинлхамд өгсөн ариун нандин хайр, түүнийгээ буй бүх байдал төрхөөрөө бүрнээ илэрхийлж байгаа сэтгэлийн илрэл, говийн баян бүрд, элсэн хөмөг, аян жингийн хүнд зам, анд нөхдийн итгэл, нөхөрлөл, харийн хар санаатнаас нутаг орноо хамгаалах чин зориг, тэвчээр хатуужил, андын тангарагтаа чинхүү үнэнч, цэгц шулуун, шударга зан чанар, зорьсон их үйл хэрэгтээ нэгэн үзүүрт сэтгэлээр зүтгэх хичээл зүтгэл гээд бүхий л зүйлийг цогцоор нь гаргаж чадсан байна. Тухайлбал монгол нутагт шинжилгээ хийж, “лууны яс” хэмээх дэлхийд хосгүй ховор, үнэ цэнтэй олдворыг хайж олох, цуглуулж авч явахаар зорин ирж буй харийн “эрдэмтэн” гэгддэг Робинсон, Батлер /С.Эрдэнийн туужид бол далайн дээрэмчний удам гэдэг/ нарыг хүлээн авч уулзаж байгаа тэр хэсэгт байгалийн өвөрмөц тогтоц бүхий хадан агуй, нууц жим замаар явж уужим нуурын эрэгт тэднийг хүлээж суугаа Хөхөөгийн дүр байдал, тэдний хэрэг зоригийг сонсож мэдээд тэдэнд амар амгаланг ерөөж, тэдний бэлэг болгож барьсан хүйтэн зэвсгийг (хурдан буу) “Би алуурчин биш ээ, ав шувуунд ахдах эд байна..,” хэмээгээд буцаан өгч байгаа хэсэг, шинжээчдийн арай залуу нь болох омголон догшин, бүдүүлэг зан авиртай Батлертэй харьцаж байгаа байдал, энэ нь алмас хэмээх “цасны хүн” гэж андууран олзолж ирсэн хүний амь насыг хороосныг улай гарсан газарт олон тас эргэлдэж байгааг хараад юу болсныг нягталж, шинжээчид дээр явж очоод, Хөхөө: “Та бүхнийг хүйтэн зэвсэг гаргаж, хүний амь бүрэлгэсэн

гэж сонслоо, энэ бас тоогүй. Халуун зэвсгээ хураалгаад нэн даруй орон нутгаа тэмцсүгэй. Та нар энэ олсон зөөсөн зүйлээрээ Монголын нэрийг мандуулна, гэж хэлж байсан удаатай. Хожмын өдөр, хойдын явдалд сонсогдох биз. Аян замдаа сайн яваарай..” хэмээгээд хадгалж байсан буу зэвсэг зэргийг нь хураан авч, эр хүн шиг хэлэх гэснээ эрс шулуухан хэлж, эр хүн шиг хэлсэн амандаа хүрч байгаа байдал зэрэг нь зүгээр нэг шилийн сайн эр төдий биш холыг харсан, маргаашийн сайхан амьдралд тэмүүлсэн, аливаа юмны наадах цаадхыг ухаарч эргэцүүлсэн эр чадал, эрдэм ухаан ид жагссан идэр эрийн дүр байдлыг товойлгож өгсөн болно.

Энд онцолж нэг зүйлийг хэлэхэд найруулагч, зураглаач нар хээрийн зураг авалтдаа газар орны байдлыг үнэхээр гайхалтай сонгон олж, зургаа авч чадсан явдал (ялангуяа дээр өгүүлсэн хэсэг) юм. Үүнийг кино урлагт “натур сонголт” гэдэг бөгөөд газар орны байдлыг гярхай ажиглаж, сонголт хийсэн нь “шилийн сайр эр”-ийн дүр төрх, үйл хэрэг, төлөв байдалд машид нийцэж зохицсоноос гадна, бүхэлдээ “Их замын эхэнд” киноны үйл явдал, өгүүлэмжийг дэлгэцийн урлагт товойлгож, тодруулж гаргахад их чухал зүйл болсон, гэж үзэж байна.

Хөхөө, Янжингийн эцгийнх нь буюу багшийнхаа зараалаар Хүрээг хэдэнтээ зорьж, тухайлбал, Цогтбилигт мэргэн гүний дээдсийн үүх түүхийг бичсэн, хошуу нутгийн зураг, хаана, ямар эрдэнийн чулуу, ямар эмийн ургамал байгаа гэх зэргийг нарийн тэмдэглэж бичиж үлдээсэн, үнэт чухал, ховор судар, Цоохор (Б.Мижиддорж., МУГЖ) данжаадын гараар орж, гадагшаа алдагдах гэж байсныг их эрсдэл дунд хэрхэн олж авч, хадгалуулж (Цогтбилигт мэргэн гүний нутгийн хүн хэмээх түшмэл Дамбийгийн гэрт Хүрээнд хадгалуулсан байсан) байгаа, улмаар хувьсгалын их хэргийн үнэн мөнийг ойлгон (Магсар, Николай болон бусад нөхдийн дэмжлэг туслалцаатайгаар) ухаарч, уг үйл хэрэгт нэгэн үзүүрт сэтгэлээр гар бие оролцож байдаг.

Хөхөө буюу “Хөх чоно”-ын дүрийг тодруулахад түүний сэтгэлтэй бүсгүй Янжин буюу Янжинлхамын дүрийн шугам ихээхэн чухал байлаа. Хот хүрээнээс алс холд амьдран суух, угсаа залгамжилсан язгууртан, гүн (Мэргэн гүн Цогтбилигт)-гийн гал голомт дээр төрж, өсөж өндийсөн энэ бүсгүй бичиг эрдэмд багаас суралцсан, ухаалаг хэрсүү, үзэсгэлэнтэй сайхан төрсөн бөгөөд ялангуяа түүний эрх танхи гэмээр боловч моринд эрэмгий байдал, цэвэр булбарай царай төрх, ааль намба, алхаа гишгээ, харц байдал зэрэг нь язгууртан монгол эмэгтэйн хэв шинжийг өөртөө шингээсэн сайхан дүрийг бүтээхэд дуучин, жүжигчин Д.Ариунаагийн тоглолтоос тод харагдаж байна. Тухайлбал, Янжин, Хөхөөг Хүрээ явахад ийн хэлж байна, “Хүрээнд сайхан хүүхэн олон байдаг гэсэн. Яагаад ч юм, би чамайг их удах байх гэж бодож байна” гэхэд Хөхөө: “...сайхан хүүхэн олон ч санаанд таарах нь ганц, битгий санаа зов, би удахгүй ирнэ...” гээд сэтгэлтэй бүсгүйнхээ магнай дээр үнэрлэн үнсээд давхин одож байдаг. Мөн түүнийг (Хөхөөг) Хүрээ яваад ирсний дараах сэтгэлтэй хоёрын харилцан ярианы хэсэг байна. Үүнд Янжин: “... Хөхөө, чи Хүрээ яваад ирснээсээ хойш нэг л өөр болсон юм шиг... аавтай үг зөрөөд л...” гэхэд Хөхөө: “...тэр магадгүй ээ, аавыг чинь би бичиг ном эрдэм зааж өгсөн ачтанаа гэж боддог, яваандаа багш бид хоёрын дунд ан цав гарах шиг болсон, аав чинь удам угсаагаа өмөөрдөг байлаа...” гэхэд Янжин: “Тэгвэл би тэрний ганц охин, надтай зам байтугай заяа нийлнэ, гэж яаж бодоов?” хэмээн асуухад Хөхөө: “...багш бид хоёрынх бол номын далай, чи

бид хоёрынх бол сэтгэлийн далай...” гэхэд Янжин: “...чи тэгээд төрийн төлөө явж байгаа хэрэг үү...” гэхэд Хөхөө: “...түмний төлөө явж байгаа болохоор тийм юм уу, даа. За, явъя даа, хө...” гээд орноосоо өндийж байдаг. Янжин дээр кадр³ алгуур очиход Янжингийн “Буугаа” гэх зөөлөн дуу гарч Хөхөөгийн “Энийгээ ч юунд мартах вэ, хө...” гэсэн хариулт сонсогдоно. Янжингийн: “...Үүр цайх яагаа ч үгүй байна...” гэх дуунаас сэтгэлтэй хүндээ хоргодсон сэтгэлийн их уярал хайр илэрч, Хөхөөгийн: “...Явъя даа, хө. Нар мандахад эхний даваан дээр зогсож байх сайхан байдаг юм. Алив, миний хонгор. Сайн сууж байгаарай.” гэж хэлээд явж байгаа тэр хэсгийн байдал, харилцан яриа, сэтгэлд их ойр, дотно уяралтай санагдана. Энд Хөхөө, Янжин нарын дотоод сэтгэлийн ертөнц, эр, эм хоёрын хэн нь хэнийгээ хэдийнээ таньж мэдсэн, бүрнээ итгэж хүлээсэн, нэг хүн мэт болсон нарийн холбоог жүжигчид энгийн хэрнээ харц, дуу хоолойны өнгө зэргээр тун чадварлаг бүтээсэн байна.

Ийнхүү Хөхөө Их Хүрээг зорьж өдөр хоног нэлээд алгуурладаг. Энэ хооронд тэр бээр Хүрээнд орж ирээд усан борооноор Дамбий түшмэлийнд бууж улмаар баривчлагдаж, мунгинаж явсаар сая хувьсгалын их үйл хэргийн үнэн мөнийг ухаарч, Ардын журамт цэргийн хамтаар нутаг орноо зорьж байна. Нутаг орондоо түүнийг хүлээн байгаа Янжингийн их хүлээлтийн хэсгийг, Хөхөөгийн итгэлт сайн анд (сорвит) нөхрийн (У.Осор., МУГЖ) хамт өндөр дээр холыг дурандаж суугаагаар үзүүлнэ. Дурангийн үзүүрт торолзох бараа тодорч тэдний суугаа газар өөд чиглэн нэгэн хүн давхин айсуй. Янжин бүсгүйн, хайрт хүнээ хүлээсэн сэтгэлийн их догдлол ийн илэрч, “... Хүлээсээр байгаад нүд хөхөрчлөө/холын бараа алсын бараа ширтэж нүд хөхрөх, гэж ярьдаг/, та нэг хар даа” хэмээгээд дурангаа хажуу дахь хүндээ өгөхөд цаадах нь дурандаж харснаа: “...цаадах чинь мөн байна...” гэхтэй зэрэг бүсгүйн “...Хөхөөгөөс өөр хэн байхав, тосоод очъё” хэмээн догдолсон, хүсэмжилсэн, мөрөөдсөн, санагалзсан сэтгэлийн хөг аяс бүхий дуу хоолойн өнгө, нүдний харц байдал тун үнэмшилтэй бөгөөд үнэхээр нэг хайртай хүнтэйгээ уулзахын түмэн баяраар сэтгэл нь бялхаж байгаа залуу бүсгүйн төрх бэлхнээ цогцолж, тэрээр морины хар гүйхээр хайртай хүнээ тосоод давхин очиж байна. Хөхөө, Янжин хоёрын учран уулзаж байгаа тэр мөч киноны оргил хэсэг, үзэгчдийг өндөлзүүлсэн, огшоосон дүр зурагт жүжигчдийн ур чадвараас гадна, найруулагчийн мэдрэмж, зураглаачийн ур чадвар давхар давхар тод томруун харагдана

Зохиолын үйл явдал туйлдаа хүртэл хурцадсан бас нэг өгүүлэмж бол Хөхөөг Хүрээ явсан хойгуур Цогтбилигт мэргэн гүний ганц охин Янжинг гэрээс нь хулгайлан авч одсон хэрэг болно. Энэ нь “цоохор” данжаадын шунахай сувдаг сэтгэл, мөнөөхөн ховор, үнэт судар хаана байгааг мэдэх гээд зогссонгүй Янжинг барьцаалан авчирч, улмаар Хөхөөг хаачсан болох, бүр түүнийг ирүүлж (Янжингаар худал үг бичүүлж), барин авч Бээжинд хүргүүлэх (энэ нь Хятадын жингийн цувааг олон удаа уулгалан довтолж, тонож дээрэмдсэн явдалд ял асуулгахаар) эс бөгөөс хороох зорилгоор хорон муухай санааг агуулж, мөнөөхөн худал үг бүхий захиагаа Янжинлхамд харийн эрдэмтний бэлэглэсэн эрдэнийн чулуун шигтгээт бөлзгийн хамт хийж, элчийн хамт Цогтбилигт мэргэн гүний гэр өргөөнд хүргүүлж байдаг. Ингэхдээ “цоохор” данжаад элчээр зарагдаж явах гэж байгаа бүдүүн тоймын эрд

³ Кадр алгуур солигдох -тухайн хүрээ, хэсгийн зураг дүрс солигдох /очих үзэгчдэд хүрэх/

хандаж “цаад хөгшин чөтгөр чинь хашир гэж жигтэйхэн, бас их ёсорхуу... ёс алдаж булайгаа чирэв ээ...” гэж хэлж байгаа нь Цогтбилигт мэргэн гүний дүрийг тодруулж өгөхөд их чухал хэсэг байдаг. Охиноос нь ирсэн гэх зурваст “...хорон муу хүмүүсийн гарт ороод үйл тамаа эдэлж байтал нэгэн сайн санаат эр авран хамгаалж, нуун асарч байна. Хөл хугарсан тул явж чадахгүй. Хөх чоныг явуулж даруй намайг авхуул...” гэсэн захиаг уншиж, бөлзгийг таньсан гүн эцэг нь хором ч атугай магнай нь тэнийж суухад, Хөхөө өнөөх бичгийг авч үзээд дотроо “Янжин намайг Хөхөө л гэх учиртай даа...” гээд элчийн тамхилсан хөөргийг авч, тамхилангаа бүх учрыг мэдэж, үл мэдэг мишээгээд “...Багш ах, соёрхвол би түр өөр газарт очиж алжаал тайлъя. Элчийн захиаг бүрэн ойлгож мэдлээ. Би хамт явъя” хэмээгээд гарч явна. Ингэж Хөхөөгийн үнэн итгэлт сайн нөхрийн сонор соргог (Р.Дамдинбазар., МУГЖ), авхаалж самбаатай, сайхан сэтгэлийн үрээр (аянчин жинчний буурчийн газар элч эрийг үдэж, хувцас хунарыг нь засан янзалж, улмаар хөөргийг нь гаргаж үзээд “...Манай эзэн таныг сайн нягталж шалгаарай гэсэн шүү, энэ болохгүй ээ. Их баян хүний хөөрөг байна. Сэжиг авч мэднэ. Харин энэ бол гээд урд Хөхөөгийн өөрт нь өгч байсан цоохор шаазан хөөргөөр сольж өгч байдаг..”) Цоохор данжаадын хорон муу санааг илрүүлэн мэдэж байна.

Киноны бас нэгэн чухал санаа бол эх нутгаа дээдлэх, газар шороогоо хамгаалах, язгуур соёл, ахуй зан заншлаа эрхэмлэх үзэл байх бөгөөд Монголын говьд тэмцэн ирж (хятадаар дамжин монголд ирсэн) “лууны яс” хэмээх үлэг гүрвэлийн ясыг эрж хайх, олж авахаар ирсэн харийн хоёр этгээдийн байр байдал болно. Тухайлбал “...Бид дараа дахиж ирэхээр бол зөвхөн эрэл хайгуул шинжилгээний ажлаар төдийгүй, энэ улсын хувь заяаны эрэл хайгуулыг бас давхар хийх хэрэгтэй... Энэ мөнгөнд дургүй, гэнэн бүдүүлэг улс Оросыг дагаад явчихвал бидэнд ашиггүй, бас хятадуудад ч итгэх хэрэггүй...” гэх зэргээр ярилцацгааж байдаг. Нөгөө нэг нь дээр өгүүлсэнчлэн “цасны хүн” хэмээх “алмас” гэж уул хадаар гэр хийж бүгсэн (шинжээчдийн ажилд тусалж байгаа нутгийн ардын нэгний өгүүлж буйгаар бол Улиастайн шоронгоос оргосон нэгэн сайн эр уул хадаар тэнэж явдаг тухай яриа) сахал, үсэндээн баригдсан нэгнийг зуны төөнөм говийн халуунд шонд хүлчихсэн байхад нутгийн хоёр ард ярилцаж байгаагийн нэг нь болох өвгөн (Н.Цэгмэд., МУАЖ): “...Энэ шинжилгээний ангийнхан чинь ер хаашаа янзын улс вэ? Булш, хүүрээс ч цэрвэж сэжиглэхгүй юм. Өөдтэй ч улс биш дэг ээ... Бид чухам юугаа ухуулж, төнхүүлж, тонуулж байгаа юм, бүү мэд. Бас тэгээд танай их эзэн Чингис хааны чинь булш хаана байна? Зааж өгвөл их шан харамж өгнө гээд байгаа юм шүү... Өөдтэй ч улс биш дэгээ” гэх буюу эсвэл шонд хүлээтэй байгаа олзны хүнд аяга хүйтэн юм уулгаж, хүлгийг нь огтлоод, суллаж тавьсан нутгийн ардыг дөрвөн гадас газарт шаагаад дөрвөн мөчөөр нь тэлээд хээр хөдөө хаячихсан, дээгүүр нь улай үзсэн мэт тас шувууд эргэлдээд...” түүнийг аварч суллахад: “...Энэ шинжилгээний ангийнхан ч хүн биш юм даа...” гэж хэлж байдаг зэрэг хэсгүүд байна.

Уг бүтээлээрээ хөндөж тавьсан энэ мэт асуудлыг өнөөдөр ч гэсэн эргэцүүлж бодмоор. Учир нь үндэсний уламжлал, өвөг дээдсийн ёс заншил, язгуур соёл мартагдан бүдгэрч, хэт харьжиж байгаа эдүгээ цагт дээрх мэтийн хандлага газар

авч байгаа нь нууц биш бөгөөд энэ нь үндэсний аюулгүй байдлын түвшинд хүрч яригдах чухал асуудал мөнөөсөө мөн бөгөөд, аюулын харанга даруй мөн болно.

Нэрт уран бүтээлч Сормууниршийн Дашдооровын зохиолоор, найруулагч Б.Сумхүүгийн бүтээсэн “Их замын эхэнд” кино нь өгүүлэмж, дүр, дүрслэл, хэл, найруулга, дэвшүүлж тавьсан асуудал, уран бүтээлийн далайц цар хүрээ, зохиолч, найруулагч, зураглаач, зураач, жүжигчид, өмсгөл зүүсгэл, тайз засал (гүнгийн гэр өргөөний эрхэмсэг байдал, идээ будаа элбэг баян ширээ засал, зоог барих монгол ёсон, “цоохор” данжаадын шавар тагц, аянчин жинчний дэн буудал, элчин дипломатын газар, Николай Хүрэн дэх гэр байшин, эгц цавчим хадан уул, элсэн хөмөг, цэлийсэн тал, шөнийн саран, морьдын хөлөөр босох тоос, хадан агуйн байр байц, газрын тогтоц гэх мэт) гээд иж бүрнээрээ дэлгэцийн давтагдашгүй цогц маш сайн бүтээл болсон нь Монголын кино урлагийн хөгжлийн түүхэнд үзэгдэл болж чадсан билээ.

Ном зүй

Монгол хэлээрх бүтээл

Ганхуяг, Н. (2015). *Мотор дуугарлаа: Монгол киноны шүүмж*. Улаанбаатар: Бемби сан.

Эрдэнэ, С. (1986). *Уянгын туужууд*. Улаанбаатар: Улсын хэвлэх газар.

Цахимаар

Хувийн архивт хадгалагдаж байгаа бүрэн хэмжээний уран сайхны кино

Abstract

This paper, in addition to elucidating the contributions of the folk writer Sormuunirshiin Dashdoorovyn to 20th-century Mongolian cinematic art, will also discuss the value, significance, historical context, artistic thought, character imagery, and character portrayal in the feature-length artistic film “At the Beginning of the Great Road”.

In the film ‘At the Beginning of the Great Road’, Mongolian lifestyle is vividly and expansively portrayed. In the movie “At the Beginning of the Great Road”, the director deeply understood the Mongolian customs depicted by the screenwriter and showcased this in his cinematic art, making the work a perfect whole.

Keywords: S.Dashdoorov, XX century, Cinematic Art, At the Beginning of the Great Road film, role